תאריך הורדה: 22 אוגוסט 2021 עיתון: דבר, 22 אפריל 1977
<!-- NLI CUSTOMISATION: Import Date [2020-09-09] -->
<!-- NLI CUSTOMISATION: Import Path [import/batch-olive-dav/dav/1977/04/22_01/19770422_01-METS.xml] --> *** מתוך אתר "עיתונות יהודית היסטורית", הספרייה הלאומית
ואוניברסיטת ת"א

מעשה
לספרות, אמנות ועיון

סחור סחור בשולי הגן

מאת יפה ברלוביץ

אלישבע: מקרה טפל ועוד 5 סיפורים; ספריית תרמיל בעריכת ישראל הר, מפרסומי קצין חינוך ראשי, 1976.

> **„בצילנו לא תהסי' — רשרשו עלים / ,אל הגן לא תיכנסי' — לחשו צללים... / כל היום הנני הולכת כחולמה / וליבי בוכה ולא אדע על מה... /**

ההליכה החלומה סחור סחור בשולי הגן היא התבנית החוזרת ונשנית בששת סיפוריה הקצרים של אלישבע. הגיבור, או ליתר דיוק, הגיבורה, נגרפת ללא שליטה למעין דינאמיקה שרירותית, הדוחקת אותה שוב ושוב מלהיכנס לאותה טריטוריה יעודה. הגיבורה הפגועה עומדת חסרת־אונים מול משחק כוחות סמוי זה. ובתהייתה היא מחפשת את פתרונו בה עצמה. „אמרתי לך שחסר לי דבר־מה,” מנסה להסביר זאת מליה במשפטיה המגומגמים, „אין לי קשר. עם כל אשר סביבי... כאילו אבדה ממני נשמתי האמיתית... הלא זהו רק מפני שאינני יודעת מאומה, שאינני מכירה את עצמי” („מלכה לעברים”). אי־הדעת מאבנת את הגיבורה. היא נעה ופועלת בתוך מסך ערפל. מחשבותיה הן תמיד „בלתי נתפסות”, רגשותיה „כמורסות” ותמונותיה „בלתי ברורות”. כך מתהלכת מניה הפקידה (ב„מקרה טפל”), כש„מהות הדבר והערך הנכון של כל הדברים האלה בכל זאת כמוסים ממנה, ותשובה אין בפיה”; וכך ניצבת הלנה מאחורי החלון (ב„נרות של שבת”), נסחפת „באיזו תסיסה מוזרה אי־ברורה, התוקפת את ליבה בכוח”.

אי־הבהירות של מעמד מחוץ לגן כופה על הגיבורה יותר ויותר את תחושת הניכור. הגיבורה הייצוגית בסיפוריה של אלישבע היא גיבורה זרה. יחסיה עם הסובב הם, בלשון הכתוב, בבחינת חוט דק הצפוי כל רגע לניתוק, וזרותה מתמקדת דווקא בסביבה האינטימית ביותר שלה. ליזבה מנתקת את אהבתה הראשונה לזליקוביץ הנערץ עליה („שגיונות”); מניה יושבת בחברת ידידיה „בתוך שתיקה וקפאון מוזר” („מקרה טפל”), ואילו אותה על־מה בעלת צמה ערמונית שכבר איבדה כל קשר עם הקיים, משחזרת לה יחסי אהבים הזייתיים לתוך מחברת כרסתנית בסיפור „האמת”.

*

נסיגה זו מן החיים מכנסת את הגיבורה הייצוגית לתחום החלום, לתחום השכחה העצמית, הקורים בדרך כלל בנופים חיצוניים, בטבע. **„נפשי אבדה ואיננה — ועלי געגעי / לא אדע איה אמצאנה / הביער או בגיא?”** שרה אלישבע בשיריה. וברות זו תזהות גם גיבורותיה. הלנה מכוונת את טיוליה הבודדים לבולוואר הארוך לאורך הנהר, ושם היא מטביעה את הזויותיה ב„מדורות השקיעה הנהדרת” („נרות של שבת”), ומניה לובין ביציאה מן המשרד המעופש, מתגעגעת ל„העצים הדקים אשר במגרש” („מקרה טפל”). הנופים המשמשים רקע לחלומות גיבורותיה, הם נופים אופייניים לכל יצירתה של אלישבע: אלה הם מרחבים מלנכוליים של סתיו, של עלים נופלים ועצב רוחות. **„בירקון הפרחים נמקים / דם שלכת נשפך על אבני הברכים / צא לדרך נדודיך ליבי!”**

נדודי ליבן של גיבורות הסיפורים אינם מרחיקים לכת. חלומותיהן אינם מסעירים ומעוף דמיונן אינו מרקיע שחקים. אלה הם חלומות לאים ורפים, כמו חולמותיהם, המתרפקים אל הוויות מופשטות המתגוונות בצבעים רומנטיים; כמו אותה „אשה צעירה” ב„ימים ארוכים”, השוקעת ב„שעת השקט, שעת געגועים וחזיונות בטלה... לא תעצור עוד את זרם רעיונות־השווא הצוללים בוקעים אי־מזה מתוך דמיונה הנלאה”. הרגשת השווא שבחלום היא ההרגשה המשתלטת גם בריאליה. גיבורות הסיפורים על־אף היותן נשים צעירות, הן ברובן נשים פאסיביות. הן משלימות חרישית עם מצבן העגום ומוותרות מראש על כל הזדמנות להיחלצות, גם אם הדבר ניתן בידיהן. כך מניה לובין, המנוכרת ליהדותה, אשר עם כל ההשפלות שהיא מתבזה עם גילויי עלילת־הדם, אינה מנסה ללמוד ולהעמיק, ולו במעט, בעמדת היהדות בנידון זה („מקרה טפל”); וכך גם מליה („מלכה לעברים”), המאמינה באמונה מיסטית ממש, בהחייאת הלשון העברית כאמצעי גאולה והצלה לעם היהודי, ועם זאת — זונחת את ספר הדקדוק העברי בבית אהובה הרוסי.

הלך־רוח זה של שקיעה, של ויתור, מזין את רוב יצירותיה של אלישבע, החל מהשירים, דרך הסיפורים הקצרים ועד הרומאן הגדול „סימטאות”. ואם מתקשה הקורא למצוא בסיפורה זיהויים ביוגראפיים־כרונולוגיים, הרי אין הוא יכול להתעלם מהאופי הווידויי־אישי שלהם. אפשר לומר, שמכלול זה חושף ביוגראפיה נפשית־רוחנית של אלישבע, הבא לידי ביטוי בהצגת המערכות הרגשיות־פסיכולוגיות של גיבורותיה. אלישבע מצטרפת לגאלריה זו של גיבורות סיפוריה החולמות: הלנה, „אשה צעירה”, העלמה בעלת הצמה הערמונית, לודמילה המשוררת — כפי שהיא מעידה על עצמה בשיר: **„מעולם לא נטעתי פרחים / לא גידלתי דבר מעולם / חוץ מכם חלומות נשחים”.**

*

הביקורת העברית בחוץ־לארץ ובארץ עמדה נרגשת מול התופעה ששמה אלישבע, בעיקר עם הופעתה בתחילת שנות העשרים. ספר שיריה הראשון אזל תוך זמן קצר; כתביה התפרסמו בירחוני הספרות העברית („התקופה”, „התורן”, „העולם”). סופרים ומבקרים עבריים ערכו לה נשפים ספרותיים ודנו בהתפעמות כיצד משוררת בת־ניכר, עוזבת את תרבותה הרוסית העשירה, והולכת לרעות בשדותיה הדלים של הספרות העברית. יש שכינו אותה „רות על גדות הוולגה” ויש שעיטרו לה את כתר המשוררת העברית הראשונה. ברוח זו כותב גם המבקר נ. גרינבלאט במאמר „אלישבע”, שהופיע באמצע שנות העשרים: „...עצם אישיותה של אלישבע הוא לא רק חידוש לספרותנו, אלא פלא גדול לכל החיים העבריים שלנו! אישיותה של המשוררת העברית אלישבע הוא לנו מאורע היסטורי מיוחד במינו, שיש בו משום תידה...”(1)

נראה שסוד הימשכותה של אלישבע ליהדות, לתרבות העברית ואחר־כך לארץ־ישראל, אינו חידתי כל־כך, והוא מתגלה ומתבהר מתוך יצירתה עצמה. **„מזמן לי נודע: ארצי רחבת ידיים / יפה ורבה ורבת תענוג... ושמה גלות”.** כך שרה אלישבע, מדמה את עצמה ליהודי הגולה. נראה, שהרגשת השיתוף שלה עם גורל העם היהודי מתדובבת בנפשה עד כדי זהות ממש. תבנית הקיום היהודי — כפי שפירשה אותה לעצמה — היתה תבנית חייה שלה: נדידה בלתי פוסקת, חלום ללא פתרון ובדידות בין זרים. „היודע אתה”, תוהה המשוררת הרוסית לודמילה ויווין על מהות היהודי, „מה הוא מזכיר לי לפעמים? אגדת פטר שלמיל... מעשה בבן־אדם שאבד לו צילו... ככה גם הוא: מסתובב פה בינינו, כאילו מחפש דבר־מה ואינו מוצא את מקומו”(2). מצב פאטיליסטי מנוכר זה משתלב היטב בתחושת הזרות האובססיבית היוחשת בתוכה, וממילא נהפך היהודי לגיבור נוח לטיפול, לגיבור המשתבץ בצורה אורגאנית ממש בדפוסים של נופי עלילותיה. ואכן, במכלול סיפוריה של אלישבע, מוצגות דמויות היהודים, כמו כל גיבוריה, כגיבורים חורגים, עקורים, מנוכרים. אלישבע, אשר מעולם אינה מטפלת בגיבוריה בסביבתם הטבעית, מעניקה לגיבוריה היהודים יחס דומה.

אלישבע

היהודי הזר מטבעו, לא רק שאינו נבחן בסביבתו היהודית, אלא נעקר ונשתל במקום לא־לו, וזרותו הולכת ומחריפה ביתר שאת. אלא שהעירוב של מין בשאינו מינו — פועל לשני הכיוונים: הגיבור היהודי מתנגש בחברה הרוסית המנערת את עצמה ממנו, והגיבור הרוסי נדחה מהחברה היהודית, אשר הוא נוהה אחריה כסהרורי בבלי דעת. כך קורה גם בסצינת האהבים של הסופר היהודי — דניאל רויטר, והמשוררת הרוסיה לודמילה, שם, בבית־הקברות הנוצרי. חבוקה בזרועותיו שואלת אותו לודמילה: „מה תעשה איתי? האם לא אהיה לך זרה?” רויטר נסוג לפתע, ועם כל מתיקותה של שעת שיכרון זו, הוא מהרהר בינו לבין עצמו: „ואמנם מה יש לעשות איתה?”

*

ישורון קשת כותב במסה על אלישבע: „היא נמשכה אל היהדות בעיקר מבחינה רגשית־נפשית אסתטית, ולאו דווקא מבחינה אתית־חברתית”(3). נראה, שאלישבע האמינה כי התרבות העברית תעניק לה לא רק חיי חזון מופלא: **„מהיום שבו שמעתי / קול מעבר לחיים / לו נכנעתי לו נשבעתי / וחיי חזון פלאים”** — אלא גם תזין ותפרה את יצירתה בחיות חדשה: **„עת אשיר נפשי דוממת / עת אדום שיר פלא בי”** — כך שכיוצר החרד על טיפוח יצירתו, נאחזת אלישבע בתרבות העברית. ישורון קשת מציג את אלישבע כצליינית העולה לרגל למצוא ביהדות את גאולתה הרוחנית. נראה שהחלק הרוסי שבה, מצד האב, הביא לה שממון **(„והבית שבו גולדתי / עומד ברחוב שומם”)**, וגם החלק האנגלי שבה, מצד אמה, שמתה בגיל צעיר, ט[illegible] את תו היתמות והעקרות **(„[illegible] היתה לי אם, לא יהיה לי בן”)**. לפיכך המפגש עם העולם היהודי המשפחתי, המופנם והחם — מהמם. מפגש זה עושה תהפוכות בנפשה החרבה, ואת התפעמותה היא מיישמת בדמותה של הלנה („נרות של שבת”); כאשר הלנה הרוסיה מסיבה עם משפחה חברתה היהודיה קסומה מול הקרינה הרוחנית של הנרות הדולקים: „להלנה היה כל זה חדש, מוזר ומעניין. הסיפורים האלה שימשו בשבילה צוהר פתוח לעולם מיוחד במינו... היה בזה משהו מן המקור העתיק והטוהר וחן מיוחד בנשיבת החיים החופשיים והיפים...” הרוחניות היהודית והאווירה של שבת־קודש, לגבי הלנה כמו לגבי אלישבע, היא בבחינת „חן מיוחד”, „חיים יפים” — תופעה אסתטית בלבד. שהרי אלישבע אינה מחפשת להעמיק בתכנים היהודיים; גם המחשבה היהודית לדורותיה, ולאחריה האידיאה הציונית — אינן מעסיקות את יצירתה. עולם חוויותיה מתעשר דיו מהאווירה היהודית הנוצרת מאותם פכים קטנים של פולקלור יהודי, או מאביזרים קישוטיים פולחניים כמו: נרות שבת, סיפורי־עם, סדר פסח, ניגון של תלמיד חכם.

מסביר ישורון קשת: „יתכן שהיא (אלישבע) ביקשה (ביהדות) כל ימיה את אבידת המכורה השניה, את האם האבודה, את המולדת הפנימית שבדמיון, השונה ונבדלת מן המולדת הגשמית שבמציאות — ביקשה את הקדום הקודם לכל הווה, את הזר הקרוב, את המשונה והעיקרי... זה היה היסוד הרומנטי שבה, הניכר בשירים ובמהלך חייה כאחד”.

*

יסוד רומנטי זה, כפי שמצביע עליו ישורון קשת, הוא הוא גורם נוסף בהעתקתה של אלישבע מעולם היצירה הרוסית אל הכתיבה בעברית. אלישבע הרגישה והביקורתית כל־כך, חשה עד כמה גווניה הרומנטיים־אלגיים של יצירתה הרוסית, נשמעים אנאכרוניסטיים במציאות הרוסית המתפכחת של אחר־מלחמת־העולם־הראשונה והמהפיכות החברתיות (ברומן שלה „סימטאות” היא שולחת באירוניה את חיצי ביקורתה העצמית על עדת המשוררות הרוסיות). בתקופת מבוכה זו מחפשת אלישבע אי מפלט לעגן בו את יצירתה, המשתרכת אחרי המחנה. אי זה היא מגלה במפגשה עם ההוויה היהודית — עם „המקור העתיק והטהור”. הוויה זו מצטיירת בעיני אלישבע כתופעה הרומנטיקונית האחרונה, והלשון העברית המדובבת תופעה זו — ככלי לשוני תואם לעיצוב הלך־רוחה שלה. גישה זו מתבהרת ביתר חדות בשיחה המתנהלת בין קרבצוב, נציג הממשל הרוסי החדש, ולודמילה, המשוררת הרומנטית המתרפקת על העבר („סימטאות”). בשיחה זו מכנה קרבצוב את היהודי רויטר בשם „הרומנטיקון האחרון”, והוא מפתח בעקבות כינוי זה תיאוריה ובה הוא טוען בלגלוג, שכל סוד קסמו של רויטר על כל אותן משוררת שוקעות טמון ברומנטיות זו שלו, הנדירה. הדגשת הרומנטי אצל היהודי חוזרת באינטנסיביות גוברת לא רק בדברי קרבצוב, אלא מפוזרת לאורך כל הרומאן: „בו (ברויטר) אולי היה אפשר עדיין למצוא מזונות לדמיונות הרומנטיות המשתגעות בראשיכן”; „גו סתם, הרומנטיות של העם בן כמה דורות... החולם חלומות... הא לך דמיון רומנטי מעניין כדי להימשך אחריו”; „מה לך יותר רומנטי מבן־אדם שאינו מוצא את מקומו”. אלישבע, כמו לודמילה, נמשכת בכל זאת אל תופעת „הרומנטיקון האחרון”, אלישבע כמו לודמילה, לומדת את השפה העברית, וכמוה מתוודעת היא אל התרבות העברית, אלא שאלישבע, שלא כמו לודמילה, מסיקה מסקנות יותר מרחיקות־לכת ומנסה בכל כוחה השברירי להבטיח את המשכיות יצירתה — בהמירה אותה בלשון העברית, בתרבות העברית, בארץ העברית. אלא שמשחק הכוחות הסמוי והשרירותי, שפגע בכל גיבורות סיפוריה, אינו מרפה גם ממנה, והוא נמשך ופוגע גם בה. כך קורה, שלאחר גל ההצלחה הראשון, בארץ העברית, בשפה העברית וביצירה העברית — ממשיכה אלישבע להלך, כמו קודם, כמו תמיד, סחור סחור בשולי הגן, זרה מנוכרת ודחויה: **„ואם יש לפעמים שפתרון החלום / דומה למרי לחלום עצמו / מי יעז להודות לאור היום / מה גדול חורבן עולמו”**(4).

---

(1) נ. גרינבלאט: „אלישבע” (מתוך „אלישבע” — קובץ מאמרים אודות המשוררת אלישבע”); הוצאת תומר, תל־אביב — ורשה, תרפ”ט.

(2) אלישבע: „סמטאות” — רומאן; הוצאת תומר, תל־אביב, תרפ”ט.

(3) ישורון קשת: „אלישבע”; מאזנים י”ב, תשכ”א, עמ' 370־375.

(4) כל פסוקי השירה המצוטטים לקוחים מתוך — „אלישבע: ילקוט שירים”; הוצאת יחדיו, 1970.

פנינה אופיר

לשה נבטים

לָשָׂה מַבָּטִים
לְמִלִּים חַמּוֹת
עוֹרֶמֶת הַמֹּתֶק
עִם הָרֹשׁ

אֶפְשָׁר לִרְאוֹת
בָּהִיר בָּהִיר
כְּמוֹ בְּדִיל
בָּאֶצְבָּעוֹת

הֲבָרוֹת מְעֻמְלָנוֹת
עוֹטְפוֹת כְּרִקְמַת תַּחְרִים
הָאֵימָה לְבַדָּהּ תּוֹרֶגֶת
מִן הַחֲרַכִּים.

*

עֵינַיִךְ עֲגֻלּוֹת מְצַפִּיָּה
נוֹקְבוֹת בִּי
מַטָּרוֹת קְטַנּוֹת
כְּאִישׁוֹנִים
מְרֻבָּעוֹת צֵל מַבָּט
לְאוֹתִיּוֹת
הַרְפֵּי הַרְפֵּי
אִם יִשְׁטְפוּנִי
נַהֲרוֹת חַגִּיל
גַּם רַגְלַיִךְ יִרְטְבוּ
מִן הַשִּׂמְחָה.